

.....

MOKSONY FERENC

Hozzászólás

Csepeli György és Wessely Anna "A közép-európai szociológia kognitív oszlopa"
címmű tanulmányához

I.

Közép és Kelet-Európában az értelmiség mindig is bizonyos aggodalommal figyelte a nyugati gondolkodás és értékrend térhódítását. Az oroszországi szlavofil mozgalom törekvéseiben és a magyar népi írók "harmadikutas" nézeteiben egyaránt kitapintható a félelem, hogy a társadalmi-gazdasági fejlődés sodrába kerülve a térség elveszítheti saját szellemi arculatát. Ez a félelem, a kulturális önállóság megőrzésének ez az igénye csendül ki Csepeli György és Wessely Anna tanulmányából is.

A szerzők szerint a közép-európai országok társadalomtudományában olyan egyedi, a Nyugaton uralkodó szemlélettől gyökeresen eltérő látásmód alakult ki, amelyet veszélyeztet a szakma erősödő amerikanizálódása, a tengerentúlról hozzánk eljutott kutatási stílus meghonosodása. E látásmód fő vonása, ha jól értem, a *differenciálatlanság*: az, hogy a különféle beszédformák, a tudomány, a művészet, az újságírás stb. nyelve *nem váltak el élesen egymástól*, s ugyanígy összefonódtak a beszélők szerepei is: a kutató egyszerre mind politikus is volt. Ez a tagolatlan s épp ezért igen rugalmas, éles fogalmi megkülönböztetések helyett laza metaforákban bővelkedő kifejezésmód tette lehetővé a közép-európai fejlődés sajátosságainak a megragadását; azokét a sajátosságokét, amelyek hozzáférhetetlennek bizonyultak a szigorú értelemben vett tudomány számára. És ez a kifejezésmód az, amellyel a közép-európai szociológia hozzájárulhat a nemzetközi társadalomkutatás színesebbé válásához, kiegészítheti az amerikai típusú kutatási hagyományt.

.....

Hozzászólásomban három ponton szeretnék vitába szállni a szerzőkkel. Az egyik a közép-európai és az amerikai társadalomtudományi gondolkodás szembeállítását: megíté-
lésem szerint a tanulmányban sugalltnál jóval elmosódottabb a határ a kettő között; a képszerű, irodalmias ábrázolás mellett Közép-Európában jelentős hagyományai vannak a mennyiségi módszereket alkalmazó, ha tetszik, amerikai jellegű kutatásnak is. A másik ellentét a metaforikus nyelvhasználat szükségességével kapcsolatos: nem hiszem, hogy a sajátos közép-európai viszonyok megragadása egyszersmind sajátos kifejezés, és érve-
lésmódot is igényelne, vagyis, hogy a magyarázat formájának idomulnia kellene a magya-
rázat tárgyához. Végül a harmadik és alighanem legfontosabb kérdés a szerzők által bemutatott közép-európai látásmód hozzájárulása a szociológia fejlődéséhez: erősen két-
lem, hogy az amerikai típusú kutatási gyakorlat kiegészítése, feldúsítása (netán helyettesí-
tése) ezzel a látásmóddal előrelépést jelentene a társadalomtudomány számára.

II.

Az empirikus társadalomkutatás Amerikában meghonosodott fajtája, amelynek meghatározó vonása a mennyiségi módszerek, a többé-kevésbé bonyolult statisztikai eljárások használata gyakori céltáblája baloldali, kultúrkritikai és egyéb indíttatású bírálóknak. A tengerentúli szociológiai folyóiratok "állandó éttrend"-jéről mondott sommás, az érveket nélkülöző ítéletükkel a szerzők a támadásoknak ehhez a vonulatához csatlakoznak. Ellen-
vetésem nem a támadás indoklásával vagy indokolatlanságával kapcsolatos; nem kívánok az amerikai társadalomtudósok fogadatlan védőügyvédje lenni. Mindössze arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy az amerikai kutatási gyakorlattal szembeni vádak saját fejünkre hullanak vissza: *amit őkünk merőben idegen importgondolkodásként utastunk el, nem kis mértékben épp innen, Közép-Európából terjedt át az Egyesült Államokba.* Az amerikai szociológia európai gyökereinek ez a bemutatása egyszersmind arra is rávilágít, mennyivel összetettebb a térségünkre jellemző szemléleti hagyomány annál, ahogyan azt a szerzők elének tárják: a metaforikus stílus mellett világosan kitapintható a törekvés a mennyiségi módszerek alkalmazására is.

Ha egyetlen személyhez kellene kötnünk azt, amit általában amerikai empirikus szociológiának nevezünk, legtöbbször alighanem Paul Lazarsfeldet említenénk. Valóban, az ő munkássága szinte jelképévé vált annak a kutatási gyakorlatnak, amit a "kritikai" társadalomtudomány egyik apostola, C. Wright Mills nem csekély ellenszenvvel absztrakt empirizmusnak nevezett. "Az absztrakt empirizmus munkamódszerét és a társadalomtudományon belül játszott szerepét a legvilágosabban és a le határozottabban Paul F. Lazarsfeld fejtette ki, aki különben az iskola legnevezetesebb képviselője" (Mills, 1970: 3034).

A dolog érdekessége, hogy Lazarsfeld nem amerikai volt: Közép-Európa talán legköze-
pén, Ausztriában született, s csupán a fasizmus elől menekült az 1930-as években az Egyesült Államokba. Ez a tény természetesen még semmit sem bizonyít; végtére is a bevándorló általában alkalmazkodik az őt befogadó társadalomhoz. Elképzelhető volna tehát, hogy Lazarsfeld csupán átvett s az újonnan érkezett fokozott igyekezetével "túlhaj-
tott" egy már létező kutatási stílust. A helyzet azonban nem ez: Lazarsfeld érdeklődése az empirikus elemzés, a mennyiségi módszerek s a különféle statisztikai eljárások iránt már *Bécsben kialakult, s ezt az érdeklődést vitte magával Amerikába.*

.....

Lazarsfeld eredendő vonzódását a kutatásnak ahhoz a formájához, amit ma általában amerikai típusúnak nevezünk, számos adat tanúsítja. Önéletírásában (Lazarsfeld, 1982: 23) maga számol be róla, mennyire rabul ejtette őt annak idején egy bolt kirakatában látott könyv, amely a korrelációelemzéssel foglalkozott. Ugyancsak ő beszéli el (uo. 234) azt az esetet, amikor egy bécsi politikus előadását hallgatva felmerült benne a gondolat: miért csak egyedi idézeteket olvas fel az előadó a kiosztott kérdőívekből; miért nem számszerűsíti az eredményeket? A gondolatot tett követte, s az általa elvégzett statisztikai elemzés lett egyik első tanulmánya. Ifjúkori barátjának, majd kollégájának, Hans Zeiselnek a visszaemlékezésében (Zeisel, 1981: 402) pedig arról olvashatunk, hogy az első 2 x 2-es keresztábrák, valamint a látszólagos vagy hamis korreláció korai példái még a bécsi évek során keletkeztek. És ugyanennek a korszaknak a terméke a Lazarsfeld egyetemi előadásait tartalmazó *Statistisches Praktikum für Psychologen und Lehrer* (1929). Ennek a kötetnek az anyagát egészítette ki azután az az 1931-ben, tehát még szintén Ausztriában született, s csupán sokszorosított formában terjesztett kézikönyv, az *Umgang mit Zahlen*, amely alapjául szolgált Zeisel későbbi híres művének, a *Say it with figures*-nek.

A két háború közötti Bécs a kutatás szervezeti kereteit tekintve is előképe volt napjaink amerikai szociológiájának. Az egyetemhez tartozó, mégis komoly önállósággal rendelkező, jelentős részben megbízások munkákból élő kutatóintézetnek az a típusa, amit az Egyesült Államokba érkező Lazarsfeld előbb a Newarki, majd a Columbia Egyetemen a híres Bureau of Applied Social Research formájában létrehozott, valójában már az ausztriai időszakban alakot öltött. (vö. Neurath, 1988: 70 skk). A bécsi egyetem Pszichológiai Intézetéhez kapcsolódva, amelyet a Bühler házaspár vezetett, s amely a mennyiségi módszereket alkalmazó társadalomkutatás egyik fontos közép-európai műhelye volt, Lazarsfeld az 1920-as évek végén életre hívott egy gazdaságpszichológiai kutató központot. Ez az intézet, a *Wirtschaftspsychologische Forschungsstelle* elsősorban alkalmazott kutatással foglalkozott, állami és magáncégektől kapott szerződéses munkákból tartotta fenn magát. Vizsgálták a rádióhallgatók szokásait, a csokoládé fogyasztók ízlését, pontosan olyanfajta közvélemény- és piacfeltáró elemzéseket készítettek tehát, amelyeket rendszerint hajlamosak vagyunk egyértelműen az amerikai hagyományhoz számítani.

Természetesen nem akarom Lazarsfeld példáját túláltalánosítani, s azt a benyomást kelteni, mintha a második világháború előtti Közép-Európa "tisza Amerika" lett volna. Azt a látszatot sem szeretném ébreszteni, hogy a tengerentúli társadalomtudomány teljes egészében Lazarsfeld "köpönyegéből" bújik ki; az ő adottságainak nyilvánvalóan összhangban kellett lenniük az Amerikában talált új helyzet igényeivel. Ez az összhang az, amit ő maga "strukturális illeszkedésnek" nevezett, arra utalva ezzel, hogy személye megfelelt azoknak a szerepeknek, amelyek abban az időben betöltésre vártak. Egy dolog azonban kétségtelen: az empirikus társadalomkutatásnak az a formája, amely napjainkban az Egyesült Államokban uralkodik, távolról sem teljesen idegen a közép-európai szellemi hagyománytól; ellenkezőleg: az amerikai fejlődés mind a gondolkodásmódot, mind az intézményrendszert tekintve nem elhanyagolható mértékben épp közép-európai forrásból táplálkozott. S ha a fasizmus nem töri derékba a német és osztrák szociológia fejlődését, ez a kutatási stílus alighanem térségünkben is mélyebb gyökereket eresztett volna (vö. Lepsius, 1981: 4667). Kis túlzással azt mondhatnánk: talán csak Hitleren múlt, hogy a "kritikai" vagy a fenomenológiai társadalomtudomány hívei az amerikai szociológusok helyett nem az osztrákoktól féltik ma tudományáguk jövőjét.

.....

III.

Csepeli György és Wessely Anna szerint az a képszerű, irodalmias nyelvezet, amit ők a közép-európai társadalomtudomány fő vonásának tartanak, elengedhetetlen eszköze a térségre jellemző sajátos társadalmi viszonyok megragadásának és ábrázolásának. Mint írják: "A normális, azaz nyugati típusú parasztpolgárosodás szükségességét és lehetetlenségét *csak azon a metaforikus nyelven lehetett adekvát módon kifejezni*, amelyet ezek az írók (ti. a szociográfusok M. F.) használtak, akik egészségtelen folyamatokról, felemás, nehézkes polgárosodásról, csendes forradalomról, menekülésről beszéltek" (6. oldal, kiemelés tőlcm). Tanulmányuk egy másik helyén pedig így fogalmaznak: [a szociológiai elemzés közép-európai fajtája] "irodalmi és ennél fogva rendkívül rugalmas nyelvet kínál a nem nyugati típusú társadalmak és szociális attitűdök leírására" (7. oldal).

A kutatás tárgya és formája közötti szoros kapcsolatnak, megfelelésnek ez az elképzelése véleményem szerint téves: bármennyire egyediek, a nyugat-európaiaktól vagy az amerikaiaktól eltérőek legyenek is térségünk társadalmi viszonyai, azok ábrázolásához nincs szükség valamiféle kimondottan közép-európai stílusra vagy érvelési módra. Ez a hibás gondolat lényegében egyik változata egy általánosabb és meglehetősen széles körben elterjedt felfogásnak: annak, amely a társadalomtudományok által vizsgált *jelenségek* sajátos természetével indokolja az ezen a területen alkalmazandó *módszerek* sajátos természetét.

Az, hogy a szociológust elsődlegesen érdeklő dolgok, az egyének társadalmi cselekedetei, alapvetően különböznek azoktól a dolgoktól, amelyekkel, mondjuk, a fizikus foglalkozik, teljesen nyilvánvaló; csak a legelvakultabb behaviorizmus képes figyelmen kívül hagyni az emberi világ szubjektív jellegét, azt, hogy tetteink nem pusztán mechanikus válaszok a külvilág ingereire, hanem célok, törekvések kifejezői. *A cselekvők szubjektív nézőpontjának előtérbe állításából azonban nem következik, hogy a kutatás, a tudományos bizonyítás menetét is szubjektív tényezőknek kellene uralniuk; a tárgy szubjektív jellegéből nem következik a módszer szubjektivitása* (vö. Boudon, 1980: 1834). Az emberi gondolkodással és döntéssel foglalkozó különféle tudományok ékes bizonyítékai annak, hogy az egyén "belső világának", szándékainak, indítékainak figyelembevételre tökéletesen összeegyeztethető a szakmai érvelésnek azzal a fegyelmezett formájával, ami a természettudományokban kialakult. Attól, hogy vágyat érlel, szívünk még lehet kartotékadat.

Ugyanez a helyzet a közép-európai fejlődés úgymond sajátos útjával is: a leginkább egyedi, legszubjektívebb társadalmi élmények is kifejezhetők mindenféle nyelvi homályosság, fogalmi "maszatolás" nélkül, az empirikus társadalomkutatás földhözragadt eszközeivel. Jól mutatja ezt a közép-európai szociográfia klasszikus darabja: a Marie Jahoda és munkatársai által az 1930-as évek elején egy osztrák faluban végzett felmérés, amely a település neve alapján "Mariantal-vizsgálat"-ként vonult be a tudományág történetébe (Jahoda et al., 1960 [1933]). A kiválasztott község lakossága, a nagy gazdasági világválság idején vagyunk, túlnyomó részben munkanélküliekből állt, s a kutatók célja annak feltárása volt, miként módosítja egy közösség életét a foglalkoztatási lehetőségek gyors és erőteljes csökkenése. A vizsgálat fő megállapítása szerint az emberek egyfajta "leéptüléssel" reagáltak állásuk elvesztésére: életritmusuk fokozatosan lelassult, életterük beszűkült, az egész falun fásultság és kilátástalanságérzet lett úrrá.

.....

Beszűkült élettér, megfáradt társadalom; milyen ismerősen csengenek ezek a szavak a népi írók metaforikus nyelvezetén edződött közép-európai fül számára! És mily nagy a kísértés, hogy ezeket a szavakat a tudományos érvelés rangjára emeljük! Jahoda és munkatársai azonban ellenálltak a csábításnak: a cseppfolyós kifejezéseket igyekeztek szilárd tapasztalati adatokkal alátámasztani. Mint Lazarsfeld írja az 1960-as kiadáshoz készített előszavában: "mi bécsiék azt akartuk megmutatni, hogy a bonyolult társadalomlélektani fogalmak mennyiségileg is megragadhatók" (Jahoda et al., 1960 [1933]: XXII). Valóban, ez a munka iskolapéldája annak, miként közelíthetők meg látszólag alig számszerűsíthető jelenségek a társadalomkutatás szigorúan empirikus módszereivel. Lelassult az emberek életritmusa? Mérjük meg elrejtőzve, órával a kézben, *milyen gyorsan közlekednek az utcán a téltenségre kárhoztatott férfiak, s hasonlítsuk össze ezt a nők sebességével, akiknek mindennapi időbeosztását szinte alig módosította állásuk elvesztésével!* Vagy számoljuk össze, *hányszor állnak meg a férfiak és a nők egy 300 méteres útszakaszon!*" (uo. 689) Fásult az ifjúság? Hiányoznak a nagyra törő vágyak? Nézzük meg, *mennyibe kerül a helyi átlagárak alapján egy karácsonyi kívánság teljesítése itt, Marienthalban, és mennyibe kerül ugyanez a munkanélküliségtől kevésbé sújtott szomszédos településeken!* (uo. 60). Ezek a példák, úgy gondolom, világosan mutatják, hogy a Csepeli György és Wessely Anna által szorgalmazott képszerű, irodalmias kifejezőmód egyáltalán nem nélkülözhetetlen a társadalom "fáradtságának", a fejlődés "megkésetttségének" és más hasonló jelenségeknek a megragadásához. Egyszerűsége újólag jelzik a közép-európai szociológiai hagyomány összetettségét, a metaforikus nyelvhasználat mellett az empirikus kutatási stílus meghatározó jelenlétét.

De mit nyerünk, kérdezhetnénk, a mennyiségi módszerek alkalmazásával egy oldottabb, rugalmasabb érvelési mód helyett? Mit nyerünk azzal, ha megmérjük az emberek járási sebességét, ahelyett, hogy egyszerűen fásultságról, az életritmus lassúbbodásáról beszél-nénk? A válasz erre a kérdésre átvizet bennünket a bevezetőben említett negyedik s egyben utolsó vitaponthoz: annak a meggyőződésnek a kifejtéséhez, hogy a szerzők által kívánatosnak tartott kutatási vagy beszédstílus meghonosodása a szociológiában nem előrevinné, hanem jelentősen visszavetné e tudományág fejlődését.

IV.

A tudományelmélet alapfogalmai között tallózva, alighanem keresve sem találni ódiva-túbb kifejezést az objektivitásnál. Amikor az értelmiség egyik része pártharcokban merül el, másik része pedig már a piac, a vállalkozói lét keserédes ízeit kóstolgatja, érdekel-e még valakit pusztá fügefalevél szerepén túlmenően ez a szó? E fogalmat használva természetesen nem annak naiv, köznapi értelmére gondolok. Az objektivitás számomra nem valóság-hűséget jelent. Ennél sokkal szerényebb, ám nem kevésbé fontos igényről van szó: arról, hogy állításaink *mások által ellenőrizhetők, s ezáltal cáfolhatók vagy megerősíthetők* legyenek. Az objektivitás ennyi és nem több: interszubjektív ellenőrizhetőség. Egy objektív kijelentés egyetlen lépéssel sinusen közelebb az igazsághoz; mindössze eleget tesz bizonyos formai követelményeknek. E követelmények teljesítése a *bírálatosság* feltétele, a bírálat pedig a tudományfejlődés hajtóereje. Az objektivitás tehát végső soron a tudomány előrehaladásának alapvető biztosítóka.

.....

Az objektivitásnak ez a kiemelkedő jelentősége magyarázza, miért nem elég pusztán "fásult társadalomról" beszélni, miért indokolt megmérni az emberek járásának sebességét is. A Csepeli György és Wessely Anna által javasolt képszerű, irodalmias nyelv legfőbb gyengéje véleményem szerint a szubjektivitása: az, hogy az ezen a nyelven megfogalmazott állítások alig vagy egyáltalán *nem hozzáférhetőek a racionális bíráló számára*. A rugalmas, laza fogalmazás révén a kutató *támadhatatlanná válik*, kivonja magát a tudományos közösség ellenőrzése alól. Nem kell, gondolom, hosszasan bizonygatni, mennyivel nehezebb megállapítani egy társadalom "fásultságát", mint azt eldönteni, hogy a férfiak vagy a nők teszik-e meg gyorsabban ugyanazt a távolságot. Míg az utóbbi esetben viszonylag egyértelmű, milyen megfigyelés számít az adott kijelentés cáfolatának vagy megerősítésének, addig az előbbi esetben sokkal nagyobb a mérlegelés szabadsága, sokkal tágabb az a játéktér, amelyen belül mozogva a kutató, mint az angolna, szüntelen kitérhet az őt ért szakmai támadások elől.

A metaforikus nyelvhasználatot ez a bírálattal szembeni védettsége rokonítja az ún. dialektikus gondolkodással. Ezt a fajta gondolkodást ugyanúgy a homályossága menti meg a cáfolattól, ahogyan a képszerű, irodalmias kifejezés mód is az egyértelműség hiányának köszönheti rendkívüli ellenállóképességét. Mint Karl Popper írja: "A dialektikára épülő előrejelzések közül egyesek igaznak bizonyulnak, mások viszont nem. Az utóbbi esetben nyilvánvalóan előre nem látott helyzet jön létre. A dialektika azonban elég elmosódott és rugalmas ahhoz, hogy ezeket az előre nem látott helyzeteket ugyanúgy értelmezze és megmagyarázza, mint ahogyan azokat értelmezte és megmagyarázta, amelyeket előre jelezett és amelyek valóban be is következtek. Bármilyen fejlemény beleillik a dialektikus sémába; a dialektikus gondolkodónak sohasem kell attól tartania, hogy a jövőbeli tapasztalat megcáfolja őt" (Popper, 1965: 2856).

A racionális bírálatra irányuló törekvések leszerelésével a rugalmas, irodalmias stílus, a dialektikához hasonlóan, veszélyes folyamatok elindítója lehet: hozzájárulhat a tudomány *dogmatizálódásához*. Ha ugyanis nincsen mód arra, hogy a tárgyszerű szakmai kritika eszközeivel bizonyosodjunk meg egy kijelentés igazságáról vagy hamisságáról, akkor egyetlen út marad csupán, *el kell hinnünk*, amit mondanak nekünk, akár az állítás esztétikai értéke, retorikai meggyőző ereje, akár a nyilatkozó személyes tekintélye alapján. Az értelmiségi guruk köre szerveződik, a beavatottak titkos nyelvét beszélő szekták térhódítása aligha lehet vonzó távlat a szociológia számára; aligha kívánhatja bárki is, hogy a látványos, ám gyakorta üres fogalmi bűvészkedések iránti feltétlen, a mélyebb megértést nélkülöző lelkesedés vegye át a tüzetes vizsgálódás, a józan mérlegelés helyét.

A metaforikus stílus hátrányait taglalva természetesen nem az elméleti gondolkodás ellen kívánok szót emelni. Egy percig sem hiszem, hogy a képzelet munkája nélkül, pusztán méricskéléssel bármilyen társadalmi jelenséget meg lehetne magyarázni. A legbonyolultabb statisztikai módszer sem ér semmit, ha alkalmazását nem a kutató előzetes feltevései irányítják. Két megjegyzés azonban kívánkozik ehhez a megállapításhoz. Egyrészt az elmélet nem a homályosság szinonimája; a dolgok megértését általában inkább segíti, mintsem hátráltatja a metaforák helyett világos, határozott megkülönböztetéseket alkalmazó, a jelenségeket összetevőikre bontó, *elemző* megközelítés. A fogalmi tisztázás, a kifejezések különböző értelmezéseinek elhatárolása a tudományos viták megoldásának egyik alapvető eszköze. Másrészt, és számunkra most ez a fontos, annak eldöntéséhez, hogy képzeletünk munkájának gyümölcse csupán jól hangzó történet vagy valódi, érvényes

.....
magyarázat, elengedhetetlen a szigorú, fegyelmezett érvelés, az empirikus, mi több, mennyiségi módszerek használata. Elméleteink *bizonyításában* nem lehet helye a laza, irodalmias stílusnak.

V.

Az eddig elmondottak alapján úgy tűnhet, Csepeli György és Wessely Anna tanulmányát teljes egészében elhibázottnak tartom. Erről azonban nincsen szó. Mert bár a metaforikus nyelvezet szorgalmazása, megítélésem szerint, valóban olyan törekvés, amely tévútra vinné a szociológia fejlődését, a dolgozat egy igen fontos felismerést is megfogalmaz. Arra a megállapításra gondolok, amely szerint Közép-Európa a *különböző szociológiai megközelítésmódok*, divatos szóval: paradigmák, *találkozásának és szembesülésének* a színhelye. Az eltérő irányzatoknak ezt a szüntelen ütközését a szerzők alapvetően a térség köztes Kelet és Nyugat közötti helyzetével, földrajzi és kulturális átmenetiségével magyarázzák. Nem vitatva ennek az érvelésnek az esetleges igazságát, az alábbiakban egy másik tényező szerepére szeretnék rámutatni.

A szervezetszociológiában ismert az intézmények *méretének* és jó magyar szóval funkcionális differenciálódásának kapcsolata. Mennél terebélyesebb egy vállalat, általában annál inkább önállósulnak, elkülönülnek egymástól a működéssel kapcsolatos teendők. Valóban, egy szervezet növekedésének egyik legmarkánsabb kísérőjelensége a különböző al- és főosztályok szaporodása. Némiképp hasonló a helyzet a tudományban is: a nagyobb országokban rendszerint erőteljesebb a szakmai közösség belső tagolódása, az eltérő megközelítésmódokat képviselő kutatók szétválása. Az ország méretének ez a hatása részint a *földrajzi* kiterjedésen, részint a *lakosság számon* keresztül érvényesül. Mennél nagyobb egy állam területe, annál több a lehetőség az egyes irányzatok vagy iskolák fizikai elszigetelődésére. És mennél népesebb egy ország, annál nagyobb ott a társadalomkutatók száma, ez pedig megteremti azt a *kritikus tömeget*, ami feltétele annak, hogy egy-egy szellemi áramlat önálló intézményrendszert: folyóiratokat, szakmai társaságokat stb. hozzon létre.

A közép-európai országok társadalomtudományának a szerzők által említett sajátossága, az eltérő szemléletmódok állandó ütközése, részben talán a térség államainak viszonylag csekély méretével magyarázható. Egyrészt nem nagyon van hova menniük a más-más felfogást valló kutatóknak; míg Amerikában a Közép-Nyugaton uralkodó mennyiségi szemlélettel elégedetlen etnometodológus egyszerűen átköltözik a Csendes óceán partjára, addig Magyarországon a "puha" és a "kemény" társadalomtudomány hívei tartós földrajzi együttélésre kényszerülnek. Másrészt a különböző irányzatok képviselői általában nincsenek elegendően ahhoz, hogy megteremtsék saját szakmai fórumaikat, s így kénytelenek ugyanazokban a társaságokban és folyóiratokban kifejtetni egymással merőben ellentétes nézeteiket.

Az eltérő szemléletmódoknak ez az összezártsága egyaránt jár előnyös és hátrányos következményekkel. Annak a fajta "normál" tudománynak a fejlődését, amiről Thomas Kuhn beszél ismert könyvében, nyilvánvalóan nem segíti a különböző nézőpontok állandó ütközése. *Az egymástól idegen álláspontok túlzott közelsége minduntalan az egyes irányzatokat elválasztó alapkérdésekre irányítja a figyelmet, s ezek a filozófiai színezetű viták elvonják a kutatók erejét azoknak a részproblémáknak a tanulmányozásától, amelyek*

.....

vizsgálata már feltételezi az egyetértést az ismeretelmélet és a metodológia fő kérdéseiben. Az egyes szociológiai iskolák elkülönülésének Közép-Európában tapasztalható hiánya tehát akadályozza a tudományág mesterséggé válását. Ugyanakkor azonban ez a helyzet meg is óv attól az egyoldalúságtól, szemléleti beszűküléstől, ami épp a mesterséggé válást rendszerint kíséri. A "másként gondolkodók" jelenléte szüntelen önvizsgálatra készíti a kutatót, s előmozdítja azt a termékeny, bár túlradagolva kétségkívül bénító kételkedést, ami hozzájárulhat egy kiegyensúlyozottabb, valóságközelibb és gazdagabb látásmód kialakulásához.

Miként korábban Lazarsfeld példája esetében, úgy ezúttal sem akarom túláltalánosítani a dolgot. Egyáltalán nem gondolom, hogy a pusztán fizikai méret mindent megmagyaráz; nyilvánvalóan vannak kivételek, amiket nem lehet egyszerű kézlegyintéssel elintézni. Úgy vélem azonban, az egyes országok nagysága egyrészt valóban fontos meghatározója a tudományos közösség belső tagolódásának, másrészt elég földhözragadt, azt is mondhatnám: primitív, brutális változó ahhoz, hogy sikerrel provokálja egy olyan szemléletmód híveit, amelynek középpontjában a kultúra és a történelem "mélyrétegei" állnak.

Jegyzet

.....

1. Természetesen a legszigorúbb mennyiségi módszerek is hagynak számunkra bizonyos mozgásteret: a várakozásainknak ellentmondó eredmények látán hivatkozhatunk pl. a mintanagyságra, az erős multikollinearitásra vagy szuppresszorváltozók hatására. Ezek az érvek azonban lényegesen kisebb "védelemet" nyújtanak, mint a laza, metaforikus kijelentések; jóval világosabbak és egyértelműbbek is, azok a feltételek, amelyek teljesülése esetén kifogásaink többé már nem érvényesek.

Irodalom

.....

Boudon, R. (1980): Die Logik des gesellschaftlichen Handelns. Eine Einführung in die soziologische Denk- und Arbeitsweise. Neuwied & Darmstadt: Luchterhand.

Jahoda, M., Lazarsfeld, P. F. & Ziesel, H. (1960 [1933]): Die Arbeitslosen von Marienthal. Ein soziographischer Versuch mit einem Anhang zur Geschichte der Soziographie. Allensbach & Bonn: Verlag für Demoskopie

Lazarsfeld, P. F. (1982): An episode in the history of social research: a memoir. In Kendall, P. L., ed.: *The varied sociology of Paul F. Lazarsfeld*. New York: Columbia University Press, 11—73.

Lepsius, R. (1981): Die sozialwissenschaftliche Emigration und ihre Folgen. Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie, Sonderheft 23. "Soziologie in Deutschland und Österreich 1918—1945"

Mills, C. W. (1970): *Hatalom, politika, technokraták*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

Neurath, P. (1988): Paul Lazarsfeld und die Institutionalisierung der empirischen Sozialforschung: Ausfuhr und Wiedereinfuhr einer Wiener Institution. In Srubar, I., Hrsg.: *Exil, Wissenschaft, Identität. Die Emigration deutscher Sozialwissenschaftler 1933—1945*. Frankfurt: Suhrkamp, 67—105.

Popper, K. R. (1965): Was ist Dialektik?. In Topitsch, E., Hrsg.: *Logik der Sozialwissenschaften*. Köln & Berlin.

Ziesel, H. (1981): Paul Lazarsfeld und das Wien der zwanziger Jahre. Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie, Sonderheft 23. "Soziologie in Deutschland und Österreich 1918—1945" 395—403.